

AL DOILEA
SEX
♦

Simone de Beauvoir s-a născut la Paris în 1908. Până la bacalaureat, a studiat în conformista școală catolică Désir. După ce a obținut titlul de profesor agregat în filozofie (1929), a predat, până în 1943, la Marsilia, Rouen și Paris. Mai înainte, în timpul facultății, l-a cunoscut pe Jean-Paul Sartre. Relația dintre ei a durat întreaga lor viață; Simone a fost, cum a spus Sartre, iubirea lui „necesară”, în contrast cu iubirile „contingente” trăite de amândoi.

Volumul *Quand prime le spirituel*, terminat înaintea războiului, apare abia în 1979, astfel că adevăratul ei debut literar este romanul *L'Invitée* (1943; trad. rom. *Invitata*, 1994). Urmează *Le Sang des autres* (1945; trad. rom. *Sângele celorlalți*, 1994), *Tous les hommes sont mortels* (1946; trad. rom. *Toți oamenii sunt muritori*, 1976), *Les Mandarins*, care i-a adus premiul Goncourt în 1954, *Les Belles images* (1966; trad. rom. *Imagini frumoase*, 1973) și *La Femme rompue* (1968; trad. rom. *Femeia pierdută*, 1993; *Femeia sfâșiată*, 2009, Humanitas Fiction, 2014).

Pe lângă celebrul *Le Deuxième sexe*, apărut în 1949 și devenit cartea de referință a mișcării feministe din întreaga lume (trad. rom. *Al doilea sex*, 1998), opera teoretică a lui Simone de Beauvoir conține numeroase eseuri filozofice sau polemice – de exemplu, *Privilèges* (1955), reeditat sub titlul *Faut-il brûler Sade?*, și *La Vieillesse* (1970). A scris teatru (*Les Bouches inutiles*, 1945) și și-a povestit călătoriile în *L'Amerique au jour le jour* (1948) și *La Longue marche* (1957). Cele patru volume de memorii ale sale – *Mémoires d'une jeune fille rangée* (trad. rom. *Amințirile unei fete cuminiți*, 1965, 1991; *Memoriile unei fete cuminiți*, Humanitas, 2011), *La Force de l'âge* (trad. rom. *Puterea vârstei*, 1998), *La Force des choses*, *Tout compte fait* – au apărut între 1958 și 1972; în 1964 li s-a adăugat povestirea autobiografică *Une mort très douce* (trad. rom. *O moarte ușoară*, 1972). După moartea lui Sartre, a publicat *La Cérémonie des adieux* (1981) și *Lettres au Castor* (1983), reunind o parte din numeroasele scrisori pe care le-a primit de la el. Până în ziua morții, 14 aprilie 1986, Simone de Beauvoir a colaborat intens la revista pe care a fondat-o alături de Sartre, *Les Temps modernes*, și, sub diverse forme, și-a manifestat solidaritatea totală cu feminismul.

SIMONE
DE BEAUVOIR

AL DOILEA
SEX

I. Faptele și miturile

Traducere din franceză și note
de Marieva Ionescu și Elena Ciocoiu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Lui Jacques Bost

„Există un principiu bun, care a creat ordinea, lumina și bărbatul, și un principiu rău, care a creat haosul, tenebrele și femeia.“ —Pitagora

„Tot ce au scris bărbații despre femei trebuie privit cu suspiciune, pentru că ei sunt în același timp judecători și parte în proces.“

—Poulain de la Barre

Cuprins

Introducere	9
-----------------------	---

PARTEA ÎNTÂI DESTIN

I. Datele biologiei	33
II. Perspectiva psihanalitică	73
III. Perspectiva materialismului istoric	91

PARTEA A DOUA ISTORIE

1	103
2	109
3	128
4	148
5	177

PARTEA A TREIA MITURI

I.	225
II.	304
1. Montherlant sau pâinea dezgustului	304
2. D.H. Lawrence sau orgoliul falic.	324
3. Claudel sau roaba lui Dumnezeu	336
4. Breton sau poezia	349
5. Stendhal sau romanescul adevărului	358
6.	372
III.	378

Introducere

Am ezitat multă vreme să scriu o carte despre femeie. Subiectul e incomod, mai ales pentru femei; și nu e nou. Disputa despre feminism a făcut să curgă destulă cerneală; astăzi, e întru câțva încheiată: să nu mai vorbim despre ea. Totuși, unii încă vorbesc. Iar prostiile monumentale debitate în decursul acestui secol nu par să fi lămurit prea mult problema. De altfel, există într-adevăr o problemă? În ce constă ea exact? Mai mult: există într-adevăr femei? Desigur, teoria eternului feminin are încă destui adepți, care tot șușotesc: „Chiar și în Rusia, *ele* rămân femei adevărate”; dar alții, mai bine informați – ba uneori chiar aceiași –, oftează: „Femeia se pierde, femeia e pierdută”. Nu se știe dacă mai există într-adevăr femei, dacă vor mai exista, dacă să ne dorim sau nu asta, ce loc mai ocupă ele în lume, ce loc ar trebui să ocupe. „Unde sunt femeile?”, se întreba de curând o revistă care a avut viață scurtă¹. Dar mai întâi: ce e o femeie? „*Tota mulier in utero*”*: este o matrice”, spun unii. Totuși, vorbind despre unele femei, experții decretează: „Acestea nu sunt femei”, deși au uter, ca și celelalte. Toată lumea recunoaște că în specia umană există femele; ele constituie astăzi, ca și-n trecut, aproape jumătate din omenire;

1. Astăzi nu mai există, se numea *Franchise*. [Notele autoarei sunt numerotate cu cifre arabe, iar notele traducătoarelor, cu asteriscuri – n. red.]

* „Esența femeii stă în uter” (lat.), afirmație atribuită îndeobște lui Aristotel.

și totuși ni se spune că „feminitatea e-n pericol”; suntem somate: „Fiți femei, rămâneți femei, deveniți femei”. Așadar nu orice ființă umană femelă este neapărat femeie; ca să dobândească acest statut, trebuie să participe la realitatea misterioasă și aflată în pericol care se numește feminitate. Aceasta este oare secretată de ovare? Sau încremenită pe un cer platonician? Este de-ajuns o fustă cu volănașe ca s-o facem să coboare pe pământ? Deși unele femei se străduiesc cu zel s-o incarneze, modelul ei n-a fost niciodată brevetat. E descrisă cu bună știință în termeni vagi și care-ți iau ochii, împrumutați parcă din limbajul ghicitoarelor. Pe vremea Sfântului Toma, trecea drept o esență și era definită la fel de precis ca proprietățile dormitive ale macului. Dar conceptualismul a pierdut teren: științele biologice și sociale nu mai cred în existența unor entități imuabile care definesc anumite caractere, precum cel al femeii, al evreului sau al negrului; din perspectiva lor, caracterul este o reacție secundară la o *situație* dată. Dacă astăzi nu mai există feminitate înseamnă că n-a existat niciodată. Prin urmare termenul „femeie” este oare lipsit de orice conținut? Asta afirmă cu tărie susținătorii filozofiei Luminilor, ai raționalismului, ai nominalismului: femeile ar fi doar acele ființe umane desemnate arbitrar prin cuvântul „femeie”; în particular, americancele sunt gata să admită că astăzi femeia în sine nu-și mai are locul; dacă vreuna dintre ele, rămasă-n urmă, se mai consideră încă femeie, prietenele ei o sfătuiesc să consulte un psihanalist, ca să scape de această obsesie. Iată ce a scris Dorothy Parker despre o carte de altfel extrem de agasantă, *Modern Woman: a lost sex**: „Nu pot să îndreptățesc cărțile care vorbesc despre femeie ca femeie... Cred că, indiferent dacă suntem bărbați sau femei, trebuie să fim cu toții socotiți ființe umane”. Dar nominalismul este o doctrină cam inconsistentă; și degeaba

* Este vorba despre cartea *Modern Woman: The Lost Sex*, de Ferdinand Lundberg și Marynia F. Farnham, publicată în 1947.

încearcă antifeministele să demonstreze că femeile nu *sunt* bărbați. Desigur, femeia este, ca și bărbatul, o ființă umană: însă aceasta e o afirmație abstractă; fiecare ființă umană concretă are locul ei bine stabilit. A refuza noțiunile de etern feminin, de suflet negru, de caracter evreiesc nu înseamnă a nega că există în zilele noastre evrei, negri, femei: pentru cei interesați, această negare nu reprezintă o eliberare, ci o fugă neautentică. E limpede că nici o femeie nu poate pretinde, fără să dea dovadă de rea-credință, că se situează dincolo de sexul său. O cunoscută scriitoare a refuzat acum câțiva ani ca portretul ei să apară într-o serie de fotografii dedicată tocmai scriitoarelor: ea voia să apară alături de scriitori; dar pentru a obține acest privilegiu s-a folosit de influența soțului ei. Femeile care afirmă că sunt bărbați așteaptă totuși grijă și omagii din partea bărbaților. Îmi aduc aminte și de tânăra aceea troțkistă care stătea în picioare pe estradă în toiul unui miting zgomotos, pregătită să sară la bătaie, în ciuda fragilității ei; își nega slăbiciunea feminină; dar o făcea din iubire pentru unul dintre protestatari, voia să fie egala lui. Atitudinea sfidătoare pe care o adoptă cu încăpățănare americancele dovedește că de fapt sentimentul feminității lor le frământă. Și în realitate se vede cu ochiul liber că omenirea se împarte în două categorii de indivizi, ale căror haine, fețe, trupuri, zâmbete, feluri de a merge, interese, ocupații sunt în mod evident diferite: poate că aceste diferențe sunt superficiale, poate că le e dat să dispară. Dar cert este că deocamdată ele există cu o evidență izbitoare.

Dacă funcția de femelă nu e de-ajuns pentru a defini femeia, dacă refuzăm, de asemenea, s-o explicăm prin „eternul feminin“, admițând în același timp că există femei pe pământ, fie și numai cu titlu provizoriu, trebuie să ne punem întrebarea: ce este o femeie?

Chiar formularea problemei îmi sugerează imediat un prim răspuns. Faptul că mă preocupă vorbește de la sine. Un bărbat nu s-ar gândi să scrie o carte despre situația aparte a masculilor

în cadrul omenirii.¹ Dacă vreau să mă definesc, mă văd întâi silită să declar: „Sunt femeie“; acest adevăr este baza pentru orice altă afirmație. Un bărbat nu începe niciodată prin a se considera un individ de un sex anume: e de la sine-înțeles că el este bărbat. În registrele primărilor și în actele de identitate, faptul că rubricile „masculin“ și „feminin“ apar ca simetrice este doar o formalitate. Raportul dintre cele două sexe nu este un raport între două sarcini electrice, între doi poli: bărbatul reprezintă în același timp pozitivul și neutrul, încât în franceză *les hommes* desemnează ființele umane, sensul strict al cuvântului *vir* fiind asimilat sensului general al cuvântului *homo*. Femeia reprezintă negativul, astfel încât orice determinare îi este imputată ca limitare, fără reciprocitate. Am auzit uneori din partea bărbaților, în timpul unor discuții pe teme abstracte, aceste cuvinte care m-au iritat: „Gândiți așa pentru că sunteți femeie“; dar știam că nu mă pot apăra decât răspunzând: „Gândesc așa fiindcă e adevărat“, pentru a scoate astfel din discuție subiectivitatea; nici nu se pune problema să răspund: „Și dumneavoastră gândiți contrariul fiindcă sunteți bărbat“; asta fiindcă, bine-înțeles, a fi bărbat nu e o trăsătură specifică; un bărbat are dreptate pentru că este bărbat, și femeia este cea care se înșală. Practic, așa cum anticii considerau că există o verticală absolută în raport cu care se definește oblicul, există un tip uman absolut, și anume tipul masculin. Femeia are ovare și uter; iată condițiile particulare care o fac prizoniera propriei subiectivități; unii se amuză să spună că gândește cu glandele. Bărbatul uită cu desăvârșire de hormoni și de testicule, care fac parte din anatomia lui. El vede în propriul corp o relație directă și normală cu lumea, pe care crede că o percepe astfel obiectiv, și consideră că trupul femeii e împovărat de tot ce-l definește: un obstacol, o închisoare. „Femela este femelă în

1. De exemplu, raportul Kinsey se mărginește la a defini trăsăturile sexuale ale bărbatului american, ceea ce este cu totul altceva.

virtutea *lipsei* anumitor caracteristici“, spunea Aristotel. „Trebuie să considerăm natura femeilor ca suferind de o deficiență naturală.“* Iar Sfântul Toma d'Aquino decretează, pe urmele lui, că femeia este un „bărbat incomplet“, o ființă „ocazională“. Asta simbolizează povestea din Geneză în care Eva se trage, conform unei formulări a lui Bossuet**, dintr-un „os în plus“ al lui Adam. Omenirea are un caracter masculin, iar bărbatul o definește pe femeie nu în sine, ci raportându-se la el; nu este considerată o ființă autonomă. „Femeia, ființa relativă“, scrie Michelet.*** Astfel, domnul Benda afirmă în *Le rapport d'Uriel*: „Corpul bărbatului are un sens prin el însuși, făcând abstracție de corpul femeii, în timp ce acesta din urmă pare lipsit de sens dacă nu e evocat bărbatul... Bărbatul se reprezintă pe sine fără femeie. Dar ea nu se reprezintă pe sine fără bărbat“. Femeia nu este decât ceea ce hotărăște bărbatul că este; de-asta e numită „sexul“, aceasta însemnând că masculul o consideră în mod esențial o ființă sexuată: pentru el, ea este sex, așadar poate fi definită astfel în mod absolut. Ea se caracterizează în raport cu bărbatul și se diferențiază de el, nu invers; ea este neesențialul în fața esențialului. El este Subiectul, el este Absolutul: ea este Celălalt.¹

* Aristotel, *De generatione animalium*, IV, 6.

** În *Élévations sur les Mystères*.

*** În *Les Femmes de la Révolution*.

1. Această idee a fost exprimată în forma cea mai explicită de E. Lévinas, în esul său despre *Le Temps et l'Autre*. Iată ce spune el: „Oare nu există o situație în care o ființă să-și conțină alteritatea în chip pozitiv, ca esență? Care este alteritatea care nu intră pur și simplu în opoziția dintre două specii ale aceleiași gen? Cred că contrariul absolut contrariu, a cărui calitate de contrariu nu este cu nimic afectată de relația ce se stabilește între el și corelativul său, calitatea de contrariu care-i permite acestui termen să rămână absolut altul, este femininul. Sexul nu este o diferență specifică oarecare [...]. Diferența dintre sexe nu este, pe de altă parte, o contradicție [...]. (Ea) nu este nici dualitate a doi termeni complementari, căci doi termeni complementari presupun pre existența unui

Categoria *Celuilalt* e la fel de originală ca însăși conștiința. În societățile cele mai primitive, în cele mai vechi mitologii găsim întotdeauna o dualitate, anume cea dintre Același și Celălalt; această diferență n-a fost pusă mai întâi sub semnul diferenței dintre sexe, nu depinde de date empirice: asta rezultă, printre altele, din cercetările lui Granet cu privire la gândirea chineză sau din cercetările lui Dumézil asupra Indiei și Romei. În cuplurile Varuna–Mitra, Uranus–Zeus, Soare–Lună, Zi–Noapte, nu este implicat, la început, nici un element feminin; același lucru e valabil pentru opozițiile dintre Bine și Rău, dintre principiile faste și cele nefaste, dintre dreapta și stânga, dintre Dumnezeu și Lucifer; alteritatea este o categorie fundamentală a gândirii umane. Nici o colectivitate nu se definește vreodată ca Una fără să se raporteze imediat la Celălalt. Dacă din întâmplare într-un compartiment de tren se întâlnesc trei călători, restul de călători devin „ceialți“, ușor ostili. Pentru un sătean, toți cei care nu aparțin comunității din satul său devin niște „ceialți“ suspecti; pentru cineva născut într-o țară anume, locuitorii altor țări decât a lui sunt „străini“; evreii sunt „ceialți“ pentru un antisemit, la fel negrii pentru rasiștii americani, indigenii pentru coloniști, proletarii pentru clasele avute. La sfârșitul unui studiu aprofundat asupra diverselor forme ale societăților primitive, Lévi-Strauss a conchis: „Trecerea de la starea de Natură la starea de Cultură se definește prin abilitatea omului de a gândi relațiile biologice sub forma unor sisteme de opoziții: dualitatea, alternanța, opoziția și simetria, fie că se prezintă sub forme bine definite ori vagi, nu

tot [...]. Alteritatea se împlinește în feminin. Un termen de același rang cu conștiința, dar cu sens opus“. Presupun că domnul Lévinas nu uită că femeia este și pentru sine conștiință. Dar e surprinzător că adoptă în mod deliberat un punct de vedere masculin fără a semnală reciprocitatea subiectului și obiectului. Când scrie că femeia este mister, subînțelege că este un mister pentru bărbat. Astfel, această descriere care se vrea obiectivă este de fapt o afirmare a privilegiului masculin.

sunt atât fenomene care trebuie explicate, cât date fundamentale și imediate ale realității sociale¹. Aceste fenomene n-ar putea fi înțelese dacă realitatea umană ar fi exclusiv un *Mitsein** bazat pe solidaritate și prietenie. Ele se clarifică dacă, dimpotrivă, pe urmele lui Hegel, identificăm în conștiință o ostilitate fundamentală față de orice altă conștiință; subiectul nu se înfățișează decât prin opoziție: pretinde că se afirmă ca element esențial, făcând din celălalt un element neesențial, un obiect.

Cealaltă conștiință îi opune însă o pretenție de același fel: cel care s-a născut într-un anumit loc observă cu stupeoare, atunci când călătorește în ținuturi învecinate, că oamenii născuți acolo îl privesc, la rândul lor, ca pe un străin; între sate, clanuri, națiuni, clase sociale au loc războaie, *potlatch*** -uri, târguri, tratate, lupte care văduvesc ideea de *Celălalt* de sensul ei absolut, dezvăluindu-i relativitatea; de voie, de nevoie, atât indivizii, cât și grupurile trebuie să recunoască reciprocitatea legăturilor dintre ei. Cum se face deci că nu s-a pus problema reciprocității relației dintre sexe, că unul din termeni s-a afirmat ca element esențial, negându-și relativitatea în raport cu corelativul său și definindu-l pe acesta ca alteritate absolută? De ce femeile nu contestă suveranitatea masculină? Nici un subiect nu se înfățișează de la bun început, în mod spontan,

1. Vezi, de asemenea, C. Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la parenté*. Îi mulțumesc lui C. Lévi-Strauss că a avut amabilitatea să-mi pună la dispoziție teza sa corectată, pe care am folosit-o, între altele, din plin în partea a doua.

* Termen împrumutat din filozofia lui Martin Heidegger (în lb. germană, în original), „faptul-de-a-fi-laolaltă” (cf. Martin Heidegger, *Ființă și timp*, tr. Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, Humanitas, București, 2002).

** Termen care desemnează un ritual specific indienilor de pe coasta de nord-vest a Pacificului, constând în distribuirea ceremonială de daruri și proprietăți cu ocazia anumitor evenimente sau sărbători, cu scopul afirmării, reafirmării sau modificării statutului social.

ca neesențial; nu Celălalt, definindu-se ca Celălalt, îl definește pe Unul: el devine Celălalt pentru Unul care se înfățișează ca Unul. Însă reciprocitatea dintre Unul și Celălalt nu funcționează dacă Celălalt se supune acestui punct de vedere străin. De unde vine, în cazul femeii, această supunere?

Există și alte situații în care, pentru mai mult sau mai puțin timp, o categorie a reușit să domine în mod absolut o alta. Adesea, acest privilegiu este dat de dezechilibrul numeric: majoritatea își impune legea în fața minorității sau o persecută. Femeile nu sunt însă o minoritate, precum negrii din America sau precum evreii: pe pământ există la fel de multe femei câți bărbați. Adeseori, cele două grupuri care se confruntă au fost întâi independente: pe vremuri se ignorau, sau fiecare recunoștea autonomia celuilalt; apoi, grupul mai puternic a subordonat grupul mai slab în urma unui eveniment istoric: diaspora evreiască, introducerea sclavagismului în America, cuceririle coloniale sunt fapte datate. În aceste cazuri, pentru cei opriți a existat un *înainte*: ei au în comun un trecut, o tradiție, uneori o religie, o cultură. Privind astfel lucrurile, comparația între femei și proletariat pe care o face Bebel* și-ar găsi cel mai bun temei: nici proletarii nu se află în inferioritate numerică și n-au fost niciodată o colectivitate izolată. Totuși, nu *un singur* eveniment, ci o evoluție istorică explică existența clasei lor și dă seama de distribuția *acestor* indivizi în cadrul clasei. Proletarii nu există dintotdeauna, femeile însă, da; femeile sunt femei prin structura lor fiziologică; și au fost dintotdeauna subordonate bărbaților, încă din zorii istoriei; dependența lor nu e consecința unui eveniment sau a unei deveniri, nu e un fapt care *a avut loc*. Așadar alteritatea apare aici ca un dat ab-

* August Bebel (1840–1913), unul dintre fondatorii Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Germania (1869). Autoarea face referire aici și în alte părți la cartea sa *Die Frau und der Sozialismus* [*Femeia și socialismul*], 1879.

AL DOILEA
SEX
♦♦

SIMONE
DE BEAUVOIR

AL DOILEA
SEX

II. Experiența trăită

Traducere din franceză și note
de Iuliana Glăvan și Cristina Balinte

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Mona Antohi, Daniela Vanea
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Simone de Beauvoir
Le deuxième sexe, tome 2
© Éditions Gallimard, 1949
All rights reserved

© HUMANITAS, 2022, pentru prezenta versiune în limba română

Pe p. 2: Simone de Beauvoir, noiembrie 1945
Fotografie de Albert Harlingue/Roger Viollet Collection/Getty Images

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Al doilea sex / Simone de Beauvoir. – București: Humanitas, 2022
2 vol.
ISBN 978-973-50-6986-5
Vol. 2: Experiența trăită / trad. din franceză și note de Iuliana Glăvan
și Cristina Balinte. – 2022. – ISBN 978-973-50-6988-9
I. Glăvan, Iuliana (trad.)
II. Balinte, Cristina (trad.)
141.72

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

Ce nenorocire e să fi femeie! Și totuși cea mai mare nenorocire dacă ești femeie e, de fapt, să nu înțelegi asta. —Kierkegaard

Pe jumătate victime, pe jumătate complici, ca toată lumea. —J.-P. Sartre

Cuprins

Introducere	9
PARTEA ÎNTÂI	
ANII DE FORMARE	
I. Copilăria	13
II. Fata	86
III. Inițierea sexuală	140
IV. Lesbiana.	184
PARTEA A DOUA	
SITUAȚIA FEMEII	
V. Femeia căsătorită	211
VI. Mama	318
VII. Viața de societate	379
VIII. Prostituate și hetaire.	416
IX. De la maturitate la bătrânețe	442
X. Situația și caracterul femeii.	468
PARTEA A TREIA	
JUSTIFICĂRI	
XI. Narcisista.	511
XII. Femeia îndrăgostită	532
XIII. Femeia mistică	568
PARTEA A PATRA	
SPRE ELIBERARE	
XIV. Femeia independentă.	583
Concluzie.	627

Introducere

Femeile din zilele noastre sunt pe cale să detroneze mitul feminității; ele încep să-și afirme în mod concret independența, însă nu e ușor să reușească să-și trăiască pe deplin condiția de ființă umană. Crescute de femei, într-o lume feminină, destinul lor firesc este căsătoria, care, practic, le subordonează încă bărbatului; prestigiul viril este departe de a se estompa: se sprijină încă pe baze economice și sociale solide. Prin urmare, este necesar să studiem cu atenție destinul tradițional al femeii. Voi încerca să surprind modul în care femeia este învățată să-și asume condiția, cum o trăiește, în ce univers se află captivă, ce mecanisme de evadare îi sunt permise. Astfel vom putea înțelege cu ce probleme se confruntă femeile, care, moștenind un trecut apăsător, se străduiesc să-și întemeieze un nou viitor. Când folosesc cuvintele „femeie“ sau „feminin“ nu mă refer, evident, la nici un arhetip, la nici o esență imuabilă; din majoritatea afirmațiilor mele ar trebui să se subînțeleagă „în starea actuală a educației și a moravurilor“. Scopul nu este de a enunța adevăruri eterne, ci de a descrie fondul comun din care se desprinde orice existență feminină singulară.

PARTEA ÎNTÂI
ANII DE FORMARE

CAPITOLUL I

Copilăria

Femeie nu te naști, devii. Nici un destin biologic, psihic, economic nu definește înfățișarea pe care-o ia în societate femela umană; civilizația, în ansamblul ei, este cea care elaborează acest produs intermediar între mascul și castrat, considerat feminin. O persoană se poate constitui ca *Celălalt* numai prin medierea celorlalți. Așa cum există pentru sine, copilul nu s-ar putea percepe ca fiind diferit din punct de vedere sexual. Atât pentru fete, cât și pentru băieți, corpul este în primul rând iradierea unei subiectivități, instrumentul care realizează cunoașterea lumii: copiii înțeleg universul prin intermediul mâinilor și al ochilor, și nu prin părțile lor sexuale. Drama nașterii și a înțărării este aceeași pentru sugarii de ambele sexe; au aceleași interese și aceleași plăceri; suptul este prima sursă a celor mai plăcute senzații; urmează apoi faza anală, în care obțin cele mai mari satisfacții prin funcțiile excretorii, ce le sunt comune; dezvoltarea lor genitală este asemănătoare; își explorează corpul cu aceeași curiozitate și cu aceeași indiferență; fie că este vorba de clitoris sau penis, obțin aceeași vagă plăcere; în măsura în care sensibilitatea lor se obiectivează, ea se îndreaptă spre mamă: carnea feminină moale, netedă, elastică trezește dorințe sexuale, și aceste dorințe sunt de a apuca; atât fata, cât și băiatul își îmbrățișează mama, o pipăie, o mângâie într-un mod agresiv; manifestă aceeași gelozie față de un nou-născut, frate sau soră, prin același comportament: furie, îmbufnare, tulburări urinare; recur la aceleași cochetării pentru a câștiga

dragostea adulților. Până la doisprezece ani, fata este la fel de robustă precum frații ei, dovedește aceleași aptitudini intelectuale; nu există vreun domeniu în care să-i fie interzis să intre în concurență cu ei. Dacă înainte de pubertate și, uneori, chiar începând din fragedă copilărie, fata apare deja ca formată din punct de vedere sexual, aceasta nu e pentru că niște misterioase instincte o sortesc în mod nemijlocit pasivității, cochetăriei, maternității: intervenția celor din jur în viața copilului este aproape originară și vocația sa îi este imperios insuflată încă din primii ani.

La început, lumea nu se înfățișează nou-născutului decât sub forma senzațiilor imanente; el este cufundat încă în sânul Totului, ca în vremea când se afla în întunericul pântecelui; fie că este hrănit la sân sau cu biberonul, copilul este înconjurat de căldura cărnii materne. Treptat, învață să perceapă obiectele ca fiind separate de el: face deosebirea între el și obiecte; totodată, mai mult sau mai puțin brutal, se desprinde de corpul care l-a hrănit, reacționând uneori printr-o criză violentă¹: în aceeași perioadă – în jurul vârstei de șase luni –, copilul începe să manifeste dorința de a-i seduce pe ceilalți prin mimică, fapt ce se transformă într-o adevărată paradă. Desigur că această atitudine nu este gândită dinainte; dar nu este nevoie să *gândești* o situație pentru ca *ea să existe*. În mod nemijlocit, sugarul trăiește drama originară a oricărui existent, și anume drama relației cu Celălalt. Omul se simte abandonat în angoasă. Fugind de libertatea sa, de subiectivitatea sa, ar dori să se piardă în mijlocul Totului: aici își au originea reveriile sale cosmice și panteiste, dorința de a uita, de somn, de extaz, de moarte. El nu ajunge niciodată să-și abolească eul separat:

1. Judith Gautier povestește în amintirile sale că a plâns și a fost atât de afectată când au luat-o de lângă doica ei, încât au renunțat să le mai despartă. Prin urmare, a fost înfărcată mult mai târziu. [Notele autoarei sunt numerotate cu cifre arabe, iar notele traducătoarelor, cu asteriscuri – n. red.]

însă își dorește cel puțin să atingă soliditatea în-sinelui, să fie împietrit în lucru; numai când celălalt îl fixează cu privirea își apare sieși ca ființă. Din această perspectivă trebuie interpretat comportamentul copilului: într-o formă carnală, el descoperă finitudinea, solitudinea, abandonul într-o lume străină; el încearcă să compenseze această catastrofă alienându-și existența într-o imagine ale cărei realitate și valoare sunt stabilite de către ceilalți. Se pare că un copil începe să-și afirme identitatea¹ din momentul în care își surprinde reflexia în oglindă – moment care coincide cu înțărirea; eul lui se confundă cu această imagine în asemenea măsură, încât nu se formează decât alienându-se. Oglinda joacă un rol mai mult sau mai puțin important, însă cert este că în jurul vârstei de șase luni copilul începe să înțeleagă mimica părinților săi și să se perceapă, fiind privit, ca obiect. Este deja un subiect autonom care transcende către lume: dar el se va întâlni cu sine însuși numai sub o figură înstrăinată.

Pe măsură ce crește, copilul luptă în două moduri împotriva abandonării originare. Încearcă să nege separarea: se ghemuiește în brațele mamei, îi caută căldura vie, îi cere mângâierile. Și încearcă să obțină aprobarea celorlalți pentru a se justifica. Adulții îi apar ca niște zei: au puterea de a-i conferi ființa. Simte magia privirii ce îl metamorfozează când într-un îngerș adorabil, când într-un monstru. Aceste două moduri de apărare nu se exclud: dimpotrivă, se completează și se întrepătrund. Când reușește să seducă, sentimentul de justificare își găsește o confirmare carnală în sărutările și mângâierile primite: este aceeași fericită pasivitate pe care copilul o găsește la sânul mamei și sub ochii ei binevoitori. În primii trei sau patru ani nu există nici o diferență între atitudinea fetelor și cea a

1. Teoria a fost avansată de dr. Lacan în *Complexes familiaux dans la formation de l'individu*. Acest fapt, de o importanță fundamentală, ar explica de ce de-a lungul dezvoltării sale „eul păstrează forma ambiguă a spectacolului“.

băieților; și unii, și alții încearcă să prelungească starea fericită care precedă înțărirea; și la unii, și la alții întâlnim același comportament de seducție și de paradă: băieții sunt la fel de dornici să placă precum surorile lor, să stârnească zâmbete, să fie admirați.

Este mai satisfăcător să negi sfârșirea decât să o depășești, mai radical să fi pierdut în inima Totului decât să fi încremenit de conștiința celui alt: contopirea trupească creează o alianță mai profundă decât orice abandon sub privirea celui alt. Seducția, parada reprezintă o etapă mai complexă și mai ușoară decât simplul abandon în brațele materne. Magia privirii adulte este capricioasă; copilul pretinde că este invizibil, părinții lui intră în joc, îl caută pe bâjbăite, râd și apoi spun dintr-odată: „Ne plictisești, nu ești deloc invizibil“. O frază a copilului îi amuză, însă când o repetă, cu altă ocazie, ei ridică din umeri. În această lume nesigură și imprevizibilă precum universul lui Kafka, la fiecare pas poate interveni ceva.¹ De aceea sunt atât de mulți copii cărora le este teamă să crească; sunt disperați dacă părinții lor nu-i mai iau pe genunchi, nu-i mai lasă să se strecoare în patul lor: prin frustrarea fizică ei simt cu tot mai multă cruzime abandonul de care ființa umană devine conștientă de fiecare dată cu angoasă.

1. În *L'Orange bleue*, Yassu Gaucière mărturisește în legătură cu tatăl său: „Buna lui dispoziție mi se părea la fel de redutabilă ca momentele lui de nerăbdare, deoarece nu le găseam nici o explicație. [...] Nesigură de toanele lui ca de capriciile unui Dumnezeu, îl respectam neliniștită [...]. Când vorbeam, parcă aș fi jucat cap sau pajură, întrebându-mă cum vor fi primite cuvintele mele“. Mai apoi povestește următoarea întâmplare: „Într-o zi, după ce am fost certată, mi-am început litania: masă veche, perie pentru parchet, cuptor, lighean, sticlă de lapte, tigare etc., mama m-a auzit și a izbucnit în râs. [...] Câteva zile mai târziu, am încercat să folosesc aceeași litanie pentru a-mi îmbuna mama, care mă certase din nou: de data asta n-a mai mers. În loc să se înveselească, mama a devenit și mai severă și m-a pedepsit și mai rău. Mi-am zis că fără îndoială comportamentul adulților e cu totul de neînțeles“.

În această privință, fetițele apar la început ca privilegiate. O a doua înțârcare, mai puțin brutală, mai lentă ca prima, sus-trage corpul mamei din îmbrățișările copilului; băieților mai ales li se refuză, treptat, sărutările și mângâierile; cât despre fetiță, ea continuă să fie alintată, i se permite să stea pe lângă fusta mamei, tatăl o ia pe genunchi și o mângâie pe păr; este îmbrăcată în rochii delicate precum sărutările, lacrimile și ca-priciile ei sunt privite cu indulgență, părul îi este pieptănat cu grijă, mutrițele și micile ei cochetării amuză: contactele carnale și privirile pline de înțelegere o protejează împotriva angoasei singurătății. În schimb, băiatului i se interzice chiar și cochetă-ria; manevrele lui de seducție și scenele lui irită. „Un bărbat nu cere să fie sărutat... Un bărbat nu se uită în oglindă... Un bărbat nu plânge“, i se spune. El trebuie să fie „un bărbat în miniatură“; va obține aprobarea adulților numai eliberându-se de ei. Va plăcea dacă va lăsa impresia că nu caută să placă.

Mulți băieți, speriați de independența dură la care sunt condamnați, și-ar dori să fie fete; pe vremea când erau îmbră-cați, copii fiind, ca fetele, adesea renunțau în lacrimi la rochie pentru pantaloni, sau plâneau dacă li se tăiau buclele. Unii se încapățânează să aleagă feminitatea, iar aceasta este una din-tre căile de a se orienta către homosexualitate: „Îmi doream cu ardoare să fiu fată, și am ignorat grandoarea de a fi bărbat, încercând chiar să fac pipi așezat pe vine“, povestește Maurice Sachs¹. Totuși, dacă băiatul apare la început mai puțin favo-rizat decât surorile lui, asta se întâmplă fiindcă există planuri mai mari pentru el. Exigențele la care este supus presupun ime-diat o recunoaștere a valorii. În amintirile sale, Maurras po-vestește că era gelos pe un frate mai mic, pe care mama și bunica lui îl alintau: tatăl l-a luat de mână și l-a scos din ca-meră, spunându-i: „Noi suntem bărbați; să lășăm femeile cu treburile lor“. Copilul este influențat să creadă că băieților li

1. *Le Sabbat*.

se cere mai mult datorită superiorității lor: pentru a-l încuraja pe acest drum dificil, i se însuflă orgoliul virilității; această noțiune abstractă ia pentru el o formă concretă: se incarnează în penis; mândria pe care o simte față de sexul său mic și indolent nu apare spontan, ci ca urmare a atitudinii celor din jur. Mamele și doicile perpetuează tradiția care asimilează falusul cu ideea de masculinitate; fie că-i recunosc prestigiul cu o gratitudine tandră sau cu supunere, fie că pentru ele este un fel de revanșă să-l întâlnească într-o formă redusă la sugar, femeile manifestă față de penisul copilului o complezență aparte. Rabelais ne relatează jocurile și vorbele doicilor lui Gargantua¹: istoria le-a reținut și pe cele ale doicilor lui Ludovic XIII. Femei mai puțin nerușinate dau totuși un nume prietenos sexului băiatului și îi vorbesc ca unei mici ființe care este el însuși și în același timp altcineva decât el însuși; ele fac din acesta, după o frază deja citată, „un *alter ego* de obicei mai viclean, mai inteligent și mai iscusit decât un om”². Din punct de vedere anatomic, penisul este apt să îndeplinească acest rol; detașat de corp, el apare ca o jucărioară naturală, un fel de păpușă. Copilului i se va recunoaște așadar importanța prin recunoașterea importanței dublului său. Un tată îmi povestea că unul dintre fiii săi, pe când avea trei ani, urina încă așezat; crescând înconjurat de surori și de verișoare, era un copil timid

1. „Începuse de timpuriu să se joace pe sub burtă cu ursulețul, iar îngrijitorii lui i-l împodobeau în fiecare dimineață, punându-i buchețele de flori, panglicuțe frumoase și cercei, ciucuri-ciucurei. Îl rotunjeau în palme ca pe un săpunel, iar când vedeau că ciulește urechile, râdeau și se veseleau, ca de-un joc plăcut, cu care își treceau vremea. Una îi zicea «cepuțelul meu», alta «cerelușul meu», alta «crenguța mea de mărgean», altele «ceparul meu», «sfredelușul meu», «burghiul meu», «dopșorul meu», «sulișoara mea», «ciucurelul meu» și așa mai departe.” [François Rabelais, *Gargantua și Pantagruel*, tr. Alexandru Hodoș, Editura pentru Literatură Universală, București, 1967, p. 76 – n. tr.]

2. A. Balint, *La Vie intime de l'enfant*, p. 101.

și trist; într-o zi, tatăl său l-a luat cu el la WC spunându-i: „O să-ți arăt cum fac băbații“. De atunci, copilul, mândru că urina din picioare, a început să aibă o atitudine disprețuitoare față de fete, „care fac pipi printr-o gaură“; disprețul lui venea inițial nu din faptul că fetelor le lipsea un organ, ci pentru că, spre deosebire de el, acestea nu fuseseră alese și inițiate de tatăl lor. Astfel, penisul este departe de a fi considerat un privilegiu imediat din care băiatul ar dobândi un sentiment de superioritate; această valorizare apare ca o compensare – inventată de adulți și acceptată cu entuziasm de copil – față de duritatea ultimei înțărări: este o formă de apărare împotriva regretului de a nu mai fi un bebeluș, de a nu fi fată. Mai târziu el va încarna în sexul său transcendența și suveranitatea orgolioasă.¹

Soarta fetei este foarte diferită. Mamele și doicile nu arată față de părțile ei genitale nici respect, nici tandrețe; ele nu atrag atenția asupra acestui organ ascuns, din care nu se vede decât partea exterioară și care nu poate fi apucat; într-un anume sens, ea nu are sex. Fetița nu resimte această absență ca pe o lipsă; pentru ea, corpul ei este, evident, ceva complet; însă ea ocupă alt loc în lume decât băiatul; iar această diferență poate fi transformată în ochii ei, printr-un ansamblu de factori, în inferioritate.

Unul dintre cele mai dezbătute subiecte de către psihanalști este faimosul „complex de castrare“ feminin. Majoritatea acceptă în zilele noastre ideea că dorința de a avea penis se poate manifesta, după împrejurări, în diverse feluri.² De pildă,

1. Vezi *Al doilea sex*, vol. I, capitolul II, pp. 84–85.

2. În afară de operele lui Freud și Adler, s-a scris foarte mult despre acest subiect. Abraham a fost primul care a avansat ideea că fetița își privește sexul ca pe o rană rezultată în urma unei mutilări. Karen Horney, Jones, Jeanne Lampt de Groot, H. Deutsch, A. Bálint au studiat problema din punct de vedere psihanalitic. Saussure încearcă să îmbine psihanaliza cu ideile lui Piaget și Lucquet. Vezi și Pollack, *Les Idées des enfants sur la différence des sexes*.

numeroase fetețe ignoră multă vreme anatomia masculină. Copilul acceptă în mod natural că există bărbați și femei, tot așa cum există Soarele și Luna: el crede în esențele conținute în cuvinte, și curiozitatea sa nu este la început analitică. Pentru multe alte fetețe, bucata de carne care atârnă între picioarele băieților este ceva nesemnificativ, sau chiar derizoriu; această particularitate se confundă cu cea a hainelor, a tunsorii; adesea o observă la un frate mai mic, și „când fetița e foarte mică nu este impresionată de penisul acestuia“, afirmă H. Deutsch, oferind exemplul unei fetețe de 18 luni care a rămas cu totul indiferentă la descoperirea penisului și nu i-a dat importanță decât mult mai târziu, deoarece avea legătură cu preocupările ei. Penisul poate trece uneori drept o anomalie: este o excrescență, ceva nelămurit care atârnă precum nodulii, sfârcurile sau negii; poate trezi dezgust. Acestea fiind spuse, în numeroase cazuri fetița se arată interesată de penisul fratelui sau al unui coleg; dar asta nu înseamnă că simte o gelozie propriu-zis sexuală, și încă și mai puțin că absența acestui organ o afectează profund; ea își dorește să și-l însușească așa cum își dorește să-și însușească orice alt obiect; însă această dorință poate rămâne superficială.

Fără îndoială, copiii sunt interesați în mod deosebit de funcțiile excretorii, mai ales de funcțiile urinare: a urina în pat este adesea o formă de protest împotriva preferinței părinților pentru un alt copil. În unele țări bărbații urinează stând pe vine, iar femeile din picioare: este un obicei des întâlnit în rândul multor femei de la țară; dar în societatea occidentală contemporană, conform obiceiurilor, ele stau pe vine, iar poziția din picioare rămâne rezervată bărbaților. Pentru fetiță, aceasta este diferența sexuală cea mai frapantă. Ca să urineze, ea trebuie să se ghemuiască, să se descopere și, prin urmare, să se ascundă: este o constrângere rușinoasă și incomodă. Rușinea crește în cazurile frecvente în care ea suferă de emisiuni urinare involuntare, dacă are o criză de râs, de exemplu; fetele au un